

Bikácsy Gergely /

A FILMMŰVÉSZET HAJNALÁN

Némi szomorúsággal olvasom a jeles izraeli filmtörténész, Michal Friedman *Filmvilág*-beli írásában, hogy az izraeli film mindent elsöprő kommersz vonulatát a magyar származású Efrájim Kishon teremtette meg, és az igényesebb „szerzői filmeseknek” a hetvenes évek elejétől épp ez „öszvér” vagy „fattyú” sikerfilm fajtával kell szembeszállniuk. Úgy látszik, a „magyar eredet”, legalábbis a filmszakmában, Hollywoodtól Tel-Avivig mindenütt a kasszasiker garanciája. Milyen szép volna fordítva, ha ugyanis a szerzői, a művészfilm megteremtői volnának magyarországi származásúak! A honi s e téren kevés ismerettel rendelkező olvasó nyilván azon is meglepődik, hogy Izrael művészfilmeseinek nagy része még csak nem is nem európai eredetű, hanem szэфárd rendező; ők bontakoztatták ki a történelmi-társadalmi problémákat érzékeny felelősséggel ábrázoló új izraeli filmet.

Ez a filmművészet még alig ismert hazáján kívül: az 1987-es Rio de Janeiro-i filmfesztiválon például izgatott meglepetést keltett a marokkói származású rendező-színész *Buba* című, rendkívüli feszültségteremtő erőről tanúskodó lélektani drámája. Zeév Revah maga játszotta a főszerepet, egy, a jom kippur-i háborúban súlyos agyrázkódást szenvedett, a társadalom peremén meghúzódó férfit, aki egy furcsa, csavargó lányt fogad be lakókocsi-kalyibájába. A nagydíjra is esélyes filmet végül semmiféle hivatalos díjjal nem jutalmazták, csak a filmkritikusok szövetségének elismerését kapta meg. Még furcsább, hogy azóta sem olvasok semmiféle tanulmányban vagy felsorolásában erről a több szempontból is figyelemreméltó alkotásról (egyszerre volt izgalmas pikareszk-történet, bűnügyi szövevény és lélektani kamarajáték), mely például erőssége lehetett volna a tavaszi budapesti filmhétnek is.

Az első magyarországi izraeli filmhét egyébként nem keltett csalódást. Remekművel persze nem találkozunk – ezek általában csökönyösen kitérnek a filmheti kötelezettségek elől –, de a bemutatott művek hangvétele, szemlélete rendkívül rokonszenvesnek bizonyult. Majdnem mindegyik kerülte a patetikus, üresen kongó (vagy csillogó) frázisokat, mind képben, mind szövegben. Annál is méltánylandóbb jelenség ez, mert majdnem mindegyik film érintette valamiképpen a 67-es vagy a 73-as háborút, nem beszélve a holocaust emlékeről. Ez a tematika bizonyos szerénységet követel. A konfliktusoknak a hősök bensejében kell játszódniuk – márpedig a háború vagy a túlélés emléke mindenféle külsődleges összecsapást, publicisztikus vagy hazugul látványos megközelítést is kínál. Az *Atalia* hősnője például hadiözvegy, de nem a kibuc közösség által elfogadott és igényelt módon él: fiatal szeretője van. Férje még

1967-ben esett el, s most a Jom Kippur-háború napjaiban még szentségtörőbbnek látszik életmódja. Ha ez a film mással nem, ezzel a hőseit belülről, nem a hazafias közhelyek és erkölcsök oldaláról megközelítő, érzékenyebb szemléletével értékeset alkotott... S ha háborús tematikáról ejtünk szót: párhuzamként emlékezzünk a „korai” lengyel és szovjet (vagy jugoszláv) partizánfilmekre. Bizonyos időnek kellett eltelnie, fiatal, hagyománytagadó rendezőnemzedéknek felbukkannia, hogy igaz és mély filmek szólhassanak e tárgyról: Wajda, majd Tarkovszkij, vagy a szerb Dorđević, s végül a *Szifon*-ban ellenőrzött vonatok Menzelje hozta a fordulatot.

Menzel s általában a hatvanas évek cseh filmiróniája nem véletlenül juthatott a néző eszébe. Sőt, az *Avanti popolo* képsorai kicsit a Švejket is felidézheték. Ravi Bukae filmjében két elcsigázott és lerongyolódott arab katona botladozik a sivatagban visszafelé, a Szezei csatorna felé. Azt sem tudják, hogy véget ért a háború. A film az ő tragikomikus históriájuk. Érdekes az ellenséges, még érdekesebb egyszersmind a vesztes szemszögéből ábrázolni a háború végét. Még akkor is az, ha újabban egyre több izraeli film választ arab hősöket. Az *Avanti popolo* nagy részében is arabul beszélnek, izraeli katonák csak a film vége felé tűnnek fel. A film minden jelenete megkérdőjelezi, szinte kifordítja a hősök azonosságát. Őlnek, de nem ellenséges katonákat, hanem további harcra parancsot adó tisztjüket. Egyikük színész, legnagyobb szerepe Shylock volt, *A velencei kalmár*-ban. Amikor fogságba esnek, hirtelen rázendít a nagy monológra: „Zsidó vagyok!” Az izraeli katonák előbb hüledezve nézik, majd betegre röhögik magukat, aztán valahogy megszokják, még vizet is ihat a sajátjukból. A rendező csálhatatlan érzékkel ragadja meg a furcsa háborúvég groteszk pillanatait. Egy tel-avivi, félig izraeli, félig amerikai dokumentum-stáb mindenáron vad harcokat és harcosokat akarna filmezni, de csak ezzel a két ijedt madárijesztővel találkozik. Amikor fogságba esnek, kiderül, hogy felsőbb parancsra ők már nem is lehetnek igazi foglyok: szélnek eresztik őket, vonuljanak tovább, egymaguk a csatorna felé. Hőseink nem akarnak elválni a győztes ellenségtől: az izraeli őrséget egy hajnalon lopakodva menekül még alvó foglyai elől... A háború persze nem pikareszk komédia. Hőseinknek még hagyományos dramaturgiai értelemben is volt eredendő bűnük, hiszen meggyilkolták felettesüket. A film végén el kell pusztulniuk: a végső jelenet szikár realizmusa visszaránt a dokumentárisan ábrázolt valóság hitelességébe. Ha a film itt-ott megbicsaklik is, az egymástól némileg eltérő s nehezen elegyülő műfajrétegek buktatóin, emlékezetes alkotás marad. Groteszk líra vegyül benne valami nyersebb, darabosabb szemlé-

lettel. Ha a rendező még inkább szabadulni tudott volna bizonyos készen kapott (vagy kölcsönzött) emberábrázolási sablonoktól és irodalmiasan kihegyezett anekdotikus „poéntól”, az *Avanti popolo* különlegesen jelentős alkotás lehetett volna.

A magyar (s gondolom, a legtöbb közép-európai) néző számára Nadav Levitán *Sztálin örökösei* című filmje volt a legátélhetőbb, legismerősebb. Akár egy magyar vagy cseh faluban is játszódhatna 1953 táján. Pedig egy izraeli kibucban játszódik. De ki hinné: itt is óriási Sztálin-kép lóg a falon, s három mesebeli suszter a *Szulikó-t*, Sztálin kedves grúz dalát dúdolgatja a kaptafa mellett. Hithű kommunisták ők, a kibuc legboldogabb, legnávobb lakói. Ők a három Sztálin: a két öregebb Oroszországból származik, arra már nem sikerült rájönnöm, fiatalabb társuk is orosz, vagy vele a nemzetekfeletti nagy Eszme növesztett hamisítatlan Sztálin-bajszot. Mert az van mind a háromnak bizony: tekintélyesen konyuló, büszke bajusz. Sírnivalóan nevetséges, amikor a film végén mind a három leborotválja, s csupaszon pillantják meg egymást. Mert közben történik egy és más: a XX. kongresszus, a híres Hruscsov-beszéd, a kiábrándulás. A filmnek számtalan kisebb-nagyobb mellékszereplője van, s jó néhány egymást kuszán keresztező fő- meg mellékszála. Van például egy negyedik főkommunista is, akit jutalmul Prágába utaztat a Párt. Ott, Prágában ítélik cionista ügynökként halálra. De mert szelíd mesefilmet látunk, Eli is visszatér arany Prágából, s nagy beszédet mond az ámuló kibuc-gyülekezetnek, hogy ő továbbra is hisz a szocializmus eszméiben. Egy ötödik főszereplő, Wolf denevérhangokat vesz magnetofonra; felesége béna, de Amerikába utazik, hogy meggyógyítsák: ő is visszatér a film végére, természetesen gyógyul-

tan. Hát susztereink? Az öreg majdnem belepusztul hitének összeomlásába. De a film utolsó kockáin a háztetőn találjuk őket, amint egy nagy távcsővel az eget kémlelik: Gagarin száguld a világűrben, hitük újraéled, s a Hold sarlójára lassan egy kommunista kalapács is rárajzolódik. Utópiák bornírt vakhíttét ilyen szelíd empátiával ritkán ábrázolta film. A *Sztálin örökösei* Menzel-szelídségű alkotás. Csak azért nem mérhető a cseh rendezőhöz, mert Levitán formanyelvi eszközei meglehetősen szerények, olykor kezdetlegesek. Van azonban filmjében valami eredendően egyéni látásmód, őszinte meseiség, hangulat és humor, mely végül esztétikai értékke nemesül, s részben feledteti formai gyengeit. Hitele van.

A filmhét legjobb alkotásai azt bizonyítják, hogy a nálunk most bemutatkozott izraeli film túlvan már a bemutatkozás sutaságain. Útkeresése hasonló néhány más, kevésbé ismert filmművészetéhez, s kisebb, csekélyebb hagyományaival is kicsit hasonló a kelet-európai országok kora hatvanas éveinek realista törekvéseihez. Új alkotók új filmjei ezek. Két friss és általában adatgazdag francia filmlexikon, a Larousse és a Bordas-Boussinot a cikkünkben ismertetett vagy említett alkotások és rendezők közül egyetlenegy sem ismer. Ismerik helyette viszont a legharsányabb tömeg-képeslapok nagyhatalmú közönségkedvencét, Hollywood pénzével Hollywooddal versengő rendező-producert, Menahem Golan urat. A nemzeti filmhetek nagy értéke s ritka lehetősége, hogy nem látványosan üres tömegfilmeket, hanem sajnós ritkán vagy soha többé nem vetített becsület, értékes alkotásokat is láthatunk. A lexikonokba is diadalmasan bezúduló „tömegkultúra” legnagyobb bosszúságára.

– VÁGI GÁBOR: AMIT ÉRDEMES TUDNI ÉS AMIT NEM (a népszámlálásról)

– CSAPODY TAMÁS: METSZÉSPONTOK (a polgári szolgálatról)

– IAN GOUGH – PETE ALCOCK: KOLLEKTIVIZMUS, DEMOKRÁCIA ÉS EMBERI SZÜKSÉGLETEK

A törékeny öregek és a társadalmi gondoskodás ILCO klubok Magyarországon könyvek, információk, szolgáltatások

MEGJELENT AZ

ESÉLY

Jöhetnek az öregek!

Mi történt a kerepestarcsai cigányokkal?

A magyar lakásügy a háború kezdetétől

Gazdátlan házak

1990/2. SZÁMA